

MİZAH VE HALK ŞİİRİ

MİZAHIN TÜRK HALK ŞİİRİNDEKİ YANSIMASI

Okan Alay

- Doğal olarak çoğunlukla sözlü bir geleneğe yaslanan halk şiirinde de mizahın yansımaları vardır. Halk şiirinin Anadolu'da teşekkül ettiği dönemden günümüze kadar pek çok halk şiiri örneğinde etkili bir anlatım olanağı olarak doğrudan ya da dolaylı biçimde kullanılagelir. Bu bağlamda dinî-tasavvufi halk şiiri, saz (âşık) şiiri ve anonim şiir örneklerinde pek çok mizahi ögeye rastlanır.

Mizahın Türk Halk Şiirindeki Yansımasına Dair Örnekler

Türk halk şiiri geçmişten günümüze birçok konuyu farklı anlatım biçimleri, teknikleriyle ifade ederken aynı zamanda mizahın sunduğu anlatım imkânlarından da yararlanır. Halk şiiri; köklü geçmişi ve zengin birikimiyle bünyesinde barındırdığı pek çok ögenin yanında onun dil, anlatım ve zekâ yönünü yansıtan kimi mizahi ögeler de taşımaktadır.

Dinî-Tasavvufi Halk Şiirinde Mizah

Dinî-tasavvufi halk şiiri -şathiye gibi bazı şiir türleri dışarıda tutulduğu takdirde- mizah ve ironiden pek yararlanmaz. Ancak şathiyeler, bunun aksine ironi ve mizahtan olabildiğince yararlanır. Çoğunlukla düz bir okumada tutarsız ve saçma gibi görünen fakat irdelendiğinde vecd hâliyle söylenen şathiyeler bu anlamda farklı anlam katmanlarına sahip olup salt yüzeysel bir okumayla değerlendirilmemelidir. Güldürme ve eleştirinin iç içe olduğu bu şiirlerden biri olan "Çıktım Erik Dalına" adıyla ünlenen şathiyede Yunus Emre şöyle seslenir bize:

*Çıktım erik dalına anda yidüm üzümü
Bostan ıssı kakıyup dir ne yirsün kozumu*

*Kerpiç koydum kazana poyraz ile kaynatdum
Ne bu diyüp sorana bandum virdüm özünü*

*İplik virdüm çulhaya sarup yumak itmemiş
Becid becid ismarlar gelsün alsun bezini.* (Tatçı, 1997: 621)

Şiirin ilk beytinde, şathiyelerde önemli bir öge olan sembol ve mazmunlardan yararlanarak mecazi bir dille hakikat anlatılmaktadır. Şair, bu sembollerini titizlikle seçerek aslında insanın dünya ve ahiret gerçekliğine dair kapı aralamaktadır: “Yunus Emre’nin bu şiirinde semboller, titiz ve dikkatlice seçilmiş ve burada dünya hayatının girdabında olan veya tasavvuf yoluna giren bir insanın güçlükleri anlatılmak istenmiştir.” (Yakıt, 2009: 35).

Şiirde hâkim olan tema, mutlak hakikate ulaşmak için gönül gözünün açık olması gerektiğidir. İlk beyitteki erik, görünen davranışlarımız; üzüm ise öz olarak yorumlanmaktadır (Öngören, 1983: 142). Ancak *ceviz*, *bostan sahibi* ve *kakımak* kavramlarıyla bir bütün olarak değerlendirildiğinde henüz ilk dizelerden itibaren çözümlenmeyi bekleyen bir düğüm olduğu görülmektedir.

Şiirin yorumlanışına dair mutasavvıf şairlerden Niyaz-i Mısrî; ilk beyitte geçen “erik, üzüm ve ceviz”le şeriat - tarikat ve hakikate işaret edildiğini ve kim, hangi meyveyi talep ederse o meyvenin olduğu ağaçtan, bağdan yararlanması gerektiğini belirtir. “Kim üzümü erikte ararsa o akilla kuru yere zahmet çekmektedir, emeği heba etmektedir” dedikten sonra, “kim hangi usulle nimete ermek isterse ona müracaat etmelidir; şeriat, tarikat ve hakikat ancak böyle tecelli eder” der. “Bostan ıssı” ise mürşid-i kâmil olup âdeta; “Niçin yersün kozumu” diyerek her üç ilmin bir uğurda olacağını sanan talibe, müride uyarıda bulunmaktadır (Tatçı, 1997: 621).

Bir başka şair Kaygusuz Abdal ise “Cümle Kaplumbağalar” şiirinde; kaplumbağa ile birlikte kertenkele, karınca, çekirge, sivrisinek, ördek gibi hayvanların renkli dünyasından hareketle mizahi ögeler aracılığıyla dünya ve hayat gerçekliğini başka bir açıdan ele alır. Ancak burada görüldüğü gibi adı geçen hayvanlar ve kullanılan ifadeler salt görünen anlamlarıyla değil, aynı zamanda pek çok tekerleme ve şathiyede olduğu gibi sembolik anlamlar ve sürrealist ögeler bağlamıyla kullanılır:

*Kaplu kaplu bagalar
Kanatlanmış uçmaga
Kertenkele dirilmiş
Diler Kırım geçmege.*

Kelebek ok yay almış

Ava şikâre çıkmış

Donuzları korkudur

Ayuları kaçmağa. (Güzel, 2004: 169)

Yukarıdaki şathiyede şair; olmaz denilenin aslında olabileceğini, aklın bazı gerçekliği algılamada yetersiz kalabileceğini şaşırtıcı unsurlar aracılığıyla gözler önüne sermeye çalışmaktadır. Şair; bunu yaparken de abartı, kurgu, hayal ve gerçeğin iç içe geçtiği bir atmosferden yararlanmaktadır. Bundan dolayı yukarıdaki dizeleri yalnızca görünen hâliyle ve güldürü ögesi olarak değil, aynı zamanda sürrealist yaklaşım ve mecazi anlatım açısından da değerlendirmekte yarar vardır.

Bilinçaltının ortaya çıkışının bir metodu olarak sürrealizm sayesinde birçok metinde yer alan rüya, hayal, yalan, abartı ve mizah gibi unsurların yorumlanabilmesi mümkün olabilmektedir. Bu sürrealist ögeler sayesinde din, ahlak, otorite ve toplumsal baskı gibi unsurlar karşısında doğrudan değil, dolaylı ve remizli bir dille sunulan gerçeklik ortaya çıkarılabilir (Aytaç, 1999: 199; Çetişli, 1999: 125-128). Yukarıda söz konusu edilen “Cümle Kaplumbağalar” adlı şiirde de abartı, hayal ve bazı hayvanlardan yararlanılarak gerçek ve gerçeküstü ögeler iç içe sunularak hem bir mizah duygusu uyandırılmak istenmiş hem de madde ve mana âlemi arasındaki ilişkinin karmaşıklığı gözler önüne serilmiştir.

Bu örneklerde görüldüğü üzere şathiyeler; eşyanın tabiatına aykırı, saçma gibi görünen, mantığı zorlayan ifadelerin yarattığı tebessüm ve güldürü ögesiyle muhatabı düşünmeye yönelttiği gibi onda derindeki anlamı bulması konusunda merak uyandırır.

Türk Saz Şiirinde (Âşık Şiirinde) Mizah

Türk saz şiirinde mizah, dinî-tasavvufi halk şiirine göre hem şiir türü çeşitliliği olarak hem de gerçek hayatla olan bağı gereği daha somut bir gerçekliğe dayanmaktadır. Bu bağlamda saz şiirinde mizah; çoğunlukla hayvanların kişileştirilerek ele alındığı destanlar başta olmak üzere, bazı taşlamalar, ters öğüt destanları, sicillemeler, âşık karşılaşmaları ve az da olsa diğer şiir türlerinde kullanılmaktadır. Bu şiir türlerinde sosyal hayattan siyasete, aileden ekonomiye, doğadan hayvanlara kadar genişçe bir yelpazede farklı konulara dair mizahi ögeler kendine yer bulabilmektedir.

Aşağıda halk şiirinin önemli şairlerinden, ünlü “Kerem ile Aslı” hikâyesinin kahramanı Âşık Kerem, bir taşlamasında “sinek”le olan mücadelesini güldürü ögelerinden yararlanarak şöyle dile getirmektedir:

*Gide gide bir sineğe düş oldum
Yakın bildim bu sineğin işini
Tuttum kılıç ile kellesin kestim
Yedi dağ üstüne serdim leşini*

*Sinek vızıldadı uçtu havaya
Yağın süzdüm üç yüz atmış tavaya
Etin koyduk bin yüz yetmiş tavaya
Peşkeş ettik Kayseri'ye döşünü (Özcan, 2002: 107)*

Dertli Kerem'in bu şiirinde görüldüğü gibi bazen halk şairleri; bir konuyu gerçek üstü bir tarzda ele almakta, eşyanın tabiatına aykırı bir kurgu ile sunmaktadır. Şiirde sıradan, sevimsiz küçük bir sinekten hareketle görünen gerçeğin kişiyi yanıltmaması, çokça bir çaba ile elde edilen bazı başarıların aslında çok önemsiz olabileceği hususunda göndermeler yapılmaktadır. Henüz ilk dörtlükten itibaren şair, sinekle olan mücadelesini merkeze alarak alaylı bir dille absürt ve abartılı gelebilecek olay ve olguları sıralamaktadır. Sinekle mücadele ettiğini, kılıçla kellesini kestiğini, yedi dağın üstüne serdiğini, ayrıca yağın süzdüğünü, etini kaydattığını, peşkeş ettiğini dile getirerek hem okuyucuyu âdeta masal ve tekerlemenin büyüdü dünyasına çekmekte hem de bu abartılı ve saçma sözlerle aslında insanın dünyadaki mücadelesinin bazen ne kadar değersiz olduğunu ve bunu abartmamak gerektiğini anlatmaktadır. Son dörtlükte şair; "Dertli Kerem söyledi bu yalanı / Ya kim gördü o sineğin eşini" sözleriyle nasıl ki bu hikâyeye yalan ise dünya ve yaşam mücadelesi de aynı şekilde yalan olabilmektedir.

Bir başka halk şairi Ruhsatî; ev ve köy yaşamı içinde insanların sıkça karşılaşabileceği bir hayvanı, insanların pek hazzetmediği ve kendilerine zararı dokunan bir hayvanı, fareyi, mizahi dille şiirine konu etmektedir. Şair, evindeki yiyeceklerini aşırın, eşyalarını kemiren, kendisini bezdiren fareden dert yanmaktadır. Zira bu fare, kuyruğunu yay edip evdeki una-bulgura dadanmaktadır:

*Kuyruğunu ediyor yay
Unu bulguru etti pay
Aman komşular bize hay
Ya bu fare durur ya biz (Kaya, 1994: 539)*

Sonraki dörtlükte de aynı farenin arsız ve nursuz olduğu kadar gözü kara bir hırsız olup insanı canından bezdirdiği anlatılmaktadır:

*Dahi yoktur böyle nirsuz
Utanmaz budaksız pirsiz
Ne gözümdür kara hırsız
Ya bu fare durur ya biz. (Kaya, 1994: 539)*

Yukarıdaki iki dörtlüğe dikkat edilecek olursa fare kişileştirme yoluyla söz konusu edilerek onun aracılığıyla kötü addedilen bir insan bazı özellikleri bakımından güldürü çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Âşık Reyhanî, Âşık Veysel'in meşhur; "Benim Sadık Yârim Kara Topraktır" şiirine göndermede bulunup kâh ironiden kâh gülmecenin dilinden yararlanarak yoksulluktan yana şöyle dert yanmaktadır:

*Eğer Veysel yâr demişse toprağa
Mutlaka sahiptir bahçeye bağa
Arısı var bal doldurmuş tabağa
Kara toprak neden benim yârimdir (Düzgün, 1997: 229-230)*

Şair bu dizeleriyle Âşık Veysel'in bağı-bahçesi olduğunu, tabağını balla dolduran arısı var ki kara toprağa yâr diye sarıldığını belirterek dudaklarda gülümseme oluşturacak tarzda bir espri anlayışı ile meramını dile getirmektedir. Kendisinin ise bunlardan yoksun olduğu için kara toprağa yâr gözüyle bakmadığını paylaşmaktadır:

*Havaya bakınca hava alırım
Toprağa bakınca mahzun kalırım
Mezarım bile yok nerde ölürüm
Kara toprak neden benim yârimdir (Düzgün, 1997: 229-230)*

Âşık Reyhanî; yukarıdaki şiirinde mevcut hâlini dikkatlere sunmak için, "hava almak" deyiminden yararlanarak mülksüzlüğünü, "Mezarım bile yok nerde ölürüm" diyerek çarpıcı bir ifade biçimiyle dile getirmekte ve son dizede de bütün dörtlüklerin sonunda tekrarladığı gibi kara toprağın yâri-dostu olmadığı gerçeğini beyan etmektedir.

Anonim Halk Şiirinde Mizah

Birçok konuda söylenen mâniler, kimi zaman mizahi sayılabilecek konulara da yer vermektedir. Sevgi, ayrılık, gurbet, yalnızlık, yaşam koşulları gibi birçok konu bazen içinden çıkılmaz bir hâl aldığı zaman lirizm, ciddiyet veya övgü yerine eğlenceli ve gülünç öğeler tercih edilerek ele alınır. Sevgilinin umursamazlığı, ayrılıktan yana şikâyet, talihe sitem gibi duygulanımlar, muhatapta tebessüm uyandıracak bir şekilde ifade edilerek söz konusu edilebilir:

*Bağçelerde maydanoz
Maydanozu yoldunuz
Üsküdar'ın kızları
Siz de mi adam oldunuz.*

*Altın tabakta pekmez
Ben yesem sana yetmez
Senin bana ettiğini
Din ayrı gâvur etmez*

*Baca başı pıtırak
Gelin kızlar oturak
Neye oturak kızlar
Satılak da kurtulak (Bayrı, 1932: 12, 14, 16)*

Bu örneklerde görüldüğü üzere hoşça vakit geçirmek, karşılıklı söyleşmek, doğrudan söylenemeyen gerçekleri bazen atışarak ifade etmek mânileri, mizah için de önemli kılmaktadır.

Anonim şiir dünyasında, özünde mizah açısından bir diğer önemli tür de tekerlemelerdir. Kafiye, aliterasyon ve secilerle sağlanan ses çağrışımlarıyla dikkat çeken tekerlemeler; duygu ve düşüncelerin belli söz kalıpları ve tekrarlarıyla dile getirmesi özellikleri yanında ayrıca çok geniş bir konu yelpazesine sahip olmalarıyla önem arz eder (Duymaz, 2002: 21).

Pertev Naili Boratav'ın *Le Tekerleme* adlı eserinde Yozgat'tan derlenen bir tekerlemesinde, Anadolu insanının diline doladığı eğlenceli sözlerden oluşan bu manzumede yoksulluğun yansımaları görmek mümkündür:

*Var varadan
Sür süreden
Amasya'dan Tire'den
Geldi gesdi buradan
Anadolu Kastanbolu
Yalan dersin o da dolu
Hay hay dedim gahdı bi dilki
Tüfengim olaydı vururdum belki
Bit bazarında satılan kurku
Param olaydı alırdım belki
Bir tavum var bir tek cüceli
Gaç yıl dolu çaylah alıp gaçalı*

*Bir goynum var sırtı keçeli
Âşam yatardım yatahda
Sâdesin diynerdim yatahda
Gapımızın onü ulu gavahda*

Lah lah eden goca lâylek nicoldu. (Boratav, 2000: 198)

Bu tekerlemede söz kalıpları ve ses çağrışımlarından yararlanarak mübalağa ve mizah esasına bağlı olarak “Tüfengim olaydı, param olaydı” gibi ifadelerden de anlaşılacağı gibi yoksulluk, öncesi ve sonrasında sıralanan sözcükler ve ses çağrışımlarıyla güldürü bağlamında ele alınmıştır. Böylece tekerlemedeki onca eğlenceli ifade arasına yoksulluk mevzusu serpiştirilerek bir nevi değiştirilmesi güç olan bir gerçeklik, hoş bir edayla dile getirilmiştir.

Anonim şiir içinde olduğu kadar halk müziğinde de önemli bir yeri olan türküler de mizahi öğeler bakımından dikkat çekmektedir. Türküler; acı, keder, sevinç, mutluluk kadar halkın çeşitli olay ve olgular karşısındaki mizahi tutumunu da yansıtması bakımından önemlidir. Bazı türkülerde anlamsız gibi görünen bir takım öğelerin eğlendirme amacı ile bir araya geldiği görülmektedir (Manda Yuva Yapmış Söğüt Dalına gibi). Mizahi türküler, sadece eleştiri amacına dayanmaz; eğlendirmek, günlük hayatın sıkıntılarından kurtulmak, hoşça vakit geçirmek amacıyla da ortaya konmaktadır (Çetinkaya, 2006: 34).

Aşağıda yaygın olarak bilinen “Manda Yuva Yapmış Söğüt Dalına” türküsünden alınan bölümde; kentli biri için sıradan hatta anlamsız gibi görünen bir konu, doğayla iç içe olarak kırsal yaşamda mücadele eden bir köylü için mizahi bir etki uyandırabilmektedir. Bu türküde yaşanan çağın ve koşulların gereği olarak halkın gülmece anlayışını yansıtan bir içerik ve söylem olduğu görülmektedir:

*Manda yuva yapmış söğüt dalına
Yavrusunu sinek kapmış gördün mü?*

*Amanin yandım
Tiridine bandım
Bedava mı sandın
Para verip aldım
Sabah erken çifte giderken
Öküzüm torbadan düştü gördün mü?*

Amanın yandım

Tiridine bandım

Bedava mı sandın

Para verip aldım. (Özcan, 2002: 217-218)

Kastamonu'nun Tosya ilçesinden derlenen bu türküde, anlatılmak istenilenin doğru yorumlanabilmesi için hem türkünün çıkış nedeni hem de ait olduğu yörenin özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir.

Türküde henüz ilk beyitte dinleyeni / okuru şaşırtan bir betimlemeye başvurulurak “gördün mü?” soru ifadesiyle tuhaf bir durum arz eden görünüme dikkat çekilmektedir. Görünen hâliyle mandanın söğüt dalına yuva yapması ve yavrusunun da bir sinek tarafından kapılması normal koşullarda yaşanabilecek bir şey değildir. Ancak burada karşımıza iki şey çıkmaktadır: Ya bu görünen hâliyle dinleyene / okura; bu, mantık çerçevesinde olabilecek bir şey değildir fakat hayatta her şey mantıkla, hesap kitapla anlaşılabilir bir yapıda değildir olgusu, işin içine tebessüm de katılarak verilmek istenmiştir ya da bir sinek çeşidi olan bazı yörelerde manda sineği olarak tabir edilen bir sinek cinsinin gerçekten sulak yerlerle özdeşleşen söğüt ağacına yuva yaptığı, yavrusunun da bir başka sinek tarafından avlandığı gerçeği gözler önüne serilip tevriyeli bir kullanımdan yararlanılmıştır.

Türküde ikinci dördlükte; “Sabah erken çifte giderken / Öküzüm torbadan düştü gördün mü?” dizeleriyle köy yaşamı içinde bir çiftçi için önemli bir yeri olan öküzden söz edilmektedir. Hayatta her şeyin planlandığı gibi gitmesinin bazen mümkün olmadığı, umulmadık bir zaman veya mekânda işlerin ters yüz olabileceği mizahi bir atmosferle aktarılmaktadır. Anlatımda geçen öküzün torbadan düşmesi, âdeta karikatürel ve fantastik bir hayal kurgusu içinde sunulurken aslında bunun hiç de abartılı olmadığına da işaret edilmektedir. Zira kırsal yaşamda gerçekten öküzün çift sürme sırasında yemlenmemesi ve sağa sola gitmemesi için başına veya boynuna bir torba geçirilmektedir. İşte bu torbanın düşmesi; yukarıda söz edildiği üzere bir anda her şeyin aksayabileceği, planların alt üst olabileceği gerçeğine gönderme yapmaktadır.

Bu ve benzeri mizahi tarzı olan türkülerin söylendikleri dönemin şartları, coğrafyası ve sosyo-kültürel ortamı dikkate alınarak yorumlanması bizi daha doğru ve gerçekçi bir sonuca ulaştırabilir.

Sonuç

Halk şiirinin farklı dönem ve anlayışlarını temsil eden örneklerden hareketle denilebilir ki mizah, hiç de azımsanmayacak bir oranda yergiyle de bağlantılı olarak kullanılmıştır. Halk şiirinin geniş şiir birikiminde; saz (âşık) şiirinin, dinî-tasavvufi şiire göre mizahi öğelerden daha çok yararlandığı görülmüştür. Anonim şiirin odağında, tekerlemeler ve bazı türkülerin bu anlamda dikkat çekici türler olduğu saptanmıştır. Dinî-tasavvufi şiirde ise çoğunlukla ironiyle bağlantılı olarak şathiyede, saz şiirinde ise taşlama ve âşık karşılaşmalarında mizahın önemli bir yeri vardır.

Burada yer verilen örnekler aracılığıyla aslında halk kültürünün yansıması olan mizah, insanları ciddiyetin soğukluğundan uzaklaştırarak güldürürken aynı zamanda iktidar, otorite ve süregelen yapıya karşı eleştirel bir tutum sergilemesine de aracılık etmiştir. Bireysel ve toplumsal pek çok soruna değinerek ezberi, klişeyi, statükoyu sarsmaya çalışmıştır. Böylece mizah, halk şiirinde ister sembolik dilden yararlansın ister dilin çok anlamlılık ve dilsel sapmalarından yararlansın sıklıkla kullanılmış ve gerçekliğin bir başka yansıması olarak yerini almıştır.

Kaynaklar

- Aytaç, Gürsel, *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Papirüs Yayınları, 1999.
- Bayrı, Halit, *Maniler*, İstanbul: İktisat Matbaası, 1932.
- Boratav, Pertev Naili, *Tekerleme*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Çetinkaya, Gülnaz, "Gırgır Dergisinin Türk Halkbilimi Açısından İncelenmesi", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Duymaz, Ali, *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Düzgün, Dilaver, *Âşık Yaşar Reyhanî, Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Güzel, Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal*, 2. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Kaya, Doğan, *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatî*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1994.
- Öngören, Ferit, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi (1923-1983)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- Özcan, Ömer, *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2002.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, C 1, 2. bs., İstanbul: H Yayınları, 1997.
- Yakit, İsmail, *Yunus Emre'de Sembolizm*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.